

SZILÁGYI ÁGNES JUDIT

A köztársasági szekularizációs program luzo-brazil összefüggései

A szekularizáció Portugáliában

Az I. Portugál Köztársaság jellemzésekor a történeti irodalom hangsúlyosan foglalkozik az állam és a katolikus egyház szétválasztásának radikalizmusával, a köztársaságiakra jellemző egyházellenességgel. José H. Saraiva portugál történész például így fogalmaz a republikánusok alapelveit jellemezve: „Érveik nem voltak túlságosan bonyolultak. Lényegében a hazaszereteten és az egyházellenességen alapulnak. [...] Egyrészt, mivel ez az 1820-as radikális liberálisok öröksége volt, másrészt pedig azért, mert az antiklerikalizmus a mozgalom irányadó tagjainak személyes meggyőződéséből fakadt. Hiszen az első köztársasági kormány miniszterelnöke, Teófilo Braga volt a pozitívizmus legjelentősebb portugáliai képviselője. Az egyházellenesség pedig nem volt más, mint harcok pozitívizmus; a pozitívista állam apostolai a metafizikus gondolkodás képviselőiben, vagyis a papságban, veszélyes ellenfelet láttak. Inkább ez az elméleti ellentmondás, nem pedig a gyakorlati szükségyszerűség vezetett a köztársaság és a katolikus papság súlyos összeütközéséhez már 1910-ben.”¹

A laicizáció a köztársaság létrejöttének első pillanataiban megkezdődött különböző rendeletek kiadásával. 1910 októberében az ideiglenes kormány ismét érvénybe léptette a jezsuiták kiűzésére vonatkozó XVIII. századi törvényeket, és minden más szerzetesrendet is feloszlott.² A magyar *Népszava* kárörvendően és kissé irigykedve jegyzi meg 1911 decemberében: „– Kiebrudalják a csuhásokat Portugáliából. Az új portugál köztársasági söprő jól seper – ami a csuhásokat illeti. Irgalmatlanul kiséprűzik őket, ami nagyon helyén való. De házaikat és kolostorait is pusztítják. A kormány a lisszaboni jezsuita-kolostort leromboltatta. *Képünk* a kolostor romjait mutatja. Mikor jutunk már mi is idáig?”³ Bár a köztársasági Portugáliában nem az épületek lerombolása, hanem állami tulajdonba vétele és új funkcióban való használata volt az általános gyakorlat (francia mintára). Például a híres jezsuita elit iskola, a *Colégio de Campolide* temploma éveken át szolgált a hadsereg központi gyógyszerraktáraként.

¹ José Hermano SARAIVA: *Portugália rövid története*, ford.: Racs – Wittner – Szelényi – Pál, Budapest, Equinter, 2010, [1992] 320–321.

² Az egyházzal kapcsolatos 1910–11-es intézkedésekről bővebben ld. Luís Oliveira ANDRADE – Luís Reis TORGAL: *Feridos em Portugal – Tempos de Memória e de Sociabilidade*, Coimbra, Imprensa da Universidade de Coimbra, 2012, 65–66.

³ *Népszava*, 285. sz. (1911. dec. 1.), 9. (kiemelés az eredeti szerint)

1. kép. A Colégio de Campolide épületegyüttese Joshua Benoliel felvételén a XX. század elejéről, forrás: a Câmara Municipal de Lisboa fotótára

1910 novemberében ismét nagy jelentőségű dekrétumok születtek. Bevezetésre került a polgári házasság intézménye, és lehetővé tették a válást. November-decemberben pedig megkezdődött a köz- és felsőoktatás radikális szekularizációja.

Fernando Rosas a köztársasági kormányzás öt végzetes hibája közé sorolja, hogy kezdettől fogva és nagyon hirtelen fogott hozzá az egyház és az állam szétválasztásához. Ezzel a politikai viták homlokterébe helyeződött a vallás szerepének kérdése (*Questão Religiosa*), ami okot adott a katolikus egyháznak arra, hogy főleg vidéken vallásellenséggel vádolhassa meg az új rendszert, „ateista” köztársaságról beszéljen, összemosva azt a „sztrájkoló” és „rendbontó” város képzetével. A republikánusok kétségtelen jakobinus túlkapásai (támadások az egyházi épületek vagy személyek ellen stb.) sokat ártottak, és az I. Portugál Köztársaság már szinte létrejöttének pillanatában feloldhatatlan konfliktushelyzetet teremtett azzal, hogy szembehelyezkedett az egyházzal és sok hívével. A vallás és a hit erőteljes fegyvere szegeződött szembe az új rendszerrel, ami még azután is hatékonyan működött, hogy a feszültség enyhítését célzó 1918-as *sidonista*⁴ intézkedések életbe léptek.⁵

⁴ A kifejezés Sidónio Pais rövid diktatúrájára utal. Erről bővebben ld. SZILÁGYI Ágnes Judit: *Metszéspontok*, Szeged, SZTE, 2009, 41–53.

⁵ Fernando ROSAS: „Os cinco erros capitais” (2010), republica-sba.webnode.com.pt/products/os-cinco-erros-capitais/ (letöltés 2017. december 1.).

Egyház és állam intézményes szétválasztására Portugáliában az 1911. április 20-án közzétett, 196 artikulusból álló átfogó vallási törvénnyel került sor (*Lei de Separação do Estado das Igrejas*). Ez elsősorban a felekezeti szabadságról rendelkezett, és megszüntette a katolicizmus hivatalos államvallás-státuszát, ahogy költségvetési támogatását is. A törvény szellemét és rendelkezéseit az augusztusban elfogadott új, köztársasági alkotmány is megerősítette. Ugyanakkor a vallásos portugál társadalomban a rendelkezések elfogadottsága kicsi volt, sőt szigoruk miatt kifejezetten negatív hatást váltottak ki. Például a papok kizárása a hivatalos állami események reprezentációjából, a segélyszervezetek és jótékonyági társaságok vezetéséből, a közoktatás működtetéséből; az iskolai vallásoktatás megszüntetése; az egyházi szertartások hatósági ellenőrzés alá vonása és a vallási jelképek tilalma nyilvános helyeken; a szakrális helyett a köztársasági szimbolika bevezetése az ünnepnapok rendjébe;⁶ az egyházi vagyon lajstromozása és ellenőrzése a papoknak csupán meghatározott évjáradékot engedélyezve a jövedelmekből; a reverenda vagy más papi öltözet templomon kívüli viselésének tilalma; bullák és pástorlevelek kiadásának igazságügy-minisztériumi engedélyéhez kötése. Az intézkedéscsomag nemcsak társadalmi ellenállást váltott ki, de 1913 júliusában a Vatikánnal való szakításhoz vezetett.⁷

A portugál katolikus ellenzék politikai megszerveződésére 1917-ben került sor. Egy 60–70 fős bragai gyűlésen, ahol felerészben világi, felerészben egyházi személyek vettek részt, augusztus 8-án megalapították az egységes katolikus mozgalom vezetőtestületét, a Portugál Katolikus Centrumot (*Centro Católico Português*). Elnöke a lisszaboni ügyvéd és tanár António Lino Neto (1873–1961) lett. A szervezet élvezte a monarchisták és a katolikus klérus támogatását. 1920. januárjától lapot is adott ki, *A União* (Az egység) címmel. Az 1921. július 10-i választásokon a coimbrai egyetem egy fiatal oktatója, António de Oliveira Salazar a Centrum színeiben lett Guimarães képviselője.⁸

A közéletben egyébként folyamatos polémia zajlott az egyházi törvény körül, és 1914 márciusában alapos parlamenti, politikai vitát is tartottak róla, azonban 1918-ig nem módosítottak rajta. Akkor, Sidónio Pais rövid diktatúrája idején a legelutasítottabb intézkedéseket egy rendelettel visszavonták (*Decreto n.º 3656, de 22 de fevereiro de 1918*). Több templom és más ingatlan került ismét egyházi tulajdonába, megszüntették a klérus tagjaival szembeni korlátozó rendszabályokat (például

⁶ A köztársaság hivatalos ünnepei a következők lettek: január 1., az egyetemes testvériség napja, január 31., a köztársaság hőseinek és mártírjainak emléknapja, október 5., a köztársaság kikiáltásának ünnepe, december 1., a haza függetlenségének napja, emléket állítva a spanyol–portugál perszonálunió 1640-es megszűnésének, és december 25., a családok ünnepe. 1912-től május 3., Brazília felfedezésének emléknapja is munkaszünet lett. 1925-ben pedig június 10. Portugália Napjaként került az ünnepek sorába. A nemzeti ünnepekről szóló 1910. október 12-i, 1912. május 1-i és 1925. május 25-i rendeletet közli ANDRADE – TORGAL i. m. 185–186.

⁷ Erről a témáról színvonalas MA-dolgozatot írt Artur Ferreira COIMBRA: *Paiva Couceiro e a contra-revolução monárquica (1910-1919)*, Braga, Universidade do Minho, 2000, 29–30.

⁸ Fernando ROSAS: *Salazar e o poder – A arte de saber durar*, Lisboa, Tinta-da-China, 2013, 50–51; SZILÁGYI István: *Portugália a huszadik században*, Budapest, L'Harmattan, 2015, 43.

a papi öltözet nyilvános viselésének fentemlített tilalmát). Sidónio Pais hivatalos minőségben jelent meg egyházi szertartásokon, amitől a köztársaság vezetői korábban elzárkóztak. A Vatikánnal azonban a kapcsolatok teljes körű rendezése csak az 1940-es konkordátummal történhetett meg. Annak ellenére, hogy az 1918-as dekrétumot 1924-ben vissza is vonták, bár a törvényhozási viták tovább folytatódtak 1926-ig, a katonai diktatúra bevezetéséig, pontosabban addig, amíg az fel nem oszlatta a köztársaság parlamentjét. Az új rendszer hamarosan dekrétumot adott ki (1926. július 4-i 11887. sz.) a katolikus egyházzal kapcsolatban, ezzel megkezdődött a vallásügyi visszarendeződés, ez a folyamat aztán felgyorsult 1928-ban, miután Salazar a kormány tagja lett, illetve a következő évben, amikor közeli személyes és elvbarátja, Manuel Gonçalves Cerejeira (1888–1977) lett Lisszabon pátriárkája.⁹

Az állam és az egyház szétválasztása Brazíliában

Az állam és az egyház szétválasztását Brazíliában is az I. Köztársaság végezte el, és a portugáliai viták során¹⁰ sokszor követendő példaként hivatkoztak erre a húsz esztendővel korábbi brazil megoldásra: „...mint a hazaszeretet, a józan észszerűség, a nemes gondolkodás, a bölcsesség és a méltányosság ékes példájára.”¹¹ Azok, akik Portugáliában pozitívan ítélték meg a brazil megoldást, úgy látták, hogy ott megvalósult az ideális „szabad egyház egy szabad államban” elképzelés, ami mindenki számára biztosítja hite megvallásának és megélésének lehetőségét; egyének és intézmények egyaránt alakíthatnak vallási egyesületeket, de a kegyúri jogok azért megszűntek; ugyanakkor az egyházak jogi személyként birtokolhatnak és kezelhetnek saját vagyont.

Egyébként az 1890. június 22-én közzétett alkotmánytervezet Brazíliában is radikálisabb intézkedéseket ígért: az egyházi vagyon kezelésére, az oktatás vagy a temetők és temetések szekularizálása, a felekezetek támogatásának, illetve új vallási közösségek alapításának tilalmára, valamint papi személyeknek a törvényhozás tagjai közül való kizárására vonatkozóan. Az intézkedéstervezet azonnal a brazil klérus heves tiltakozását váltotta ki. Ezért az alkotmányozók végül is meghátráltak az egyházi vagyon ügyében, illetve elálltak a rendalapítás tilalmától. Egyfajta megbékélési politika, *modus vivendi*, sőt bizonyos együttműködés alakult ki a köztársaság vezetése és a katolikus egyház között. Az állami támogatás megfelelő felhasználásának kontrollját is magukra a papokra bízták. A felek kiegyezését jelezte, hogy a Szentszék már 1890 folyamán diplomáciai elismerésben részesítette az I. Brazil

⁹ ROSAS (2013): 262.

¹⁰ Erről bővebben ld. Eduardo C. Cordeiro GONÇALVES: *Ressonâncias em Portugal da implantação da república no Brasil (1889-1895)*, Porto, Reitoria da Universidade do Porto, 1995, 115–134.

¹¹ Részletesen elemzi a kérdést Isabel Corrêa da SILVA: *Espelho fraterno, o Brasil e o republicanismo português na transição para o século XX*, Lisboa, Divina Comédia Editores, 2013, 194–232. Eduardo Abreu (1856–1912) orvos, parlamenti képviselő szavait idézi a brazil rendelettel (119-A számú 1891. január 7-i dekrétum) kapcsolatban, vö. 196.

Köztársaság kormányát, 1901-ben pedig nunciatúra rangjára emelte Rio de Janeiro-i diplomáciai képviselőt.¹²

A brazil szekularizáció portugál recepciója

A tengerentúli szeparációs megoldást nagyra értékelő portugálok javaslatait legkérleltebben az Eduardo Abreu által a vallásügyben beterjesztett 1911-es önálló parlamenti indítvány tartalmazta. (Az áprilisban a törvényhozás által végül elfogadott *Lei de Separação* nem egészen ezen az alapon állt, hanem döntően Afonso Costa elképzeléseit tükrözte, így a radikálisabb elvek politikai győzelmét jelentette.) Abreu szerint a braziloknak sikerült megvalósítaniuk, amit a portugálok nem, vagyis hogy olyan törvényt alkossanak, „mely születése pillanatától mindenkié, senki nem gyűlöli, és senkit nem sért”.¹³ A brazil és portugál elképzelés mélyén az ellentét mintáik jellegéből fakadt. Míg a brazil szekularizáció inkább az amerikai példát követte, addig a portugál törvény a franciát. A kettő közötti döntő szemléletbeli különbséget Fernando Catroga a következőkben ragadja meg. Az állam és egyház szétválasztásának alapelve az Amerikai Egyesült Államokban az volt, hogy világi kormányzatukat Isten áldásával működtetik, míg a franciák egy Istennek szentelt ország helyett olyan új világot akartak teremteni, ahol semmi nem konkurálhat a köztársasághoz való feltétlen hűséggel. A portugálok által követett francia modellben a republikanizmus egyfajta filozófia, aminek célja a polgárok világnézetének teljes átalakítása, és ebben a köztársaság vezetői nem túrtak ellentmondást. Céljaik megtestesítője végső soron maga a szekuláris köztársasági állam volt. E cél tekintetében egyébként Abreu javaslata teljesen egybecsengett az 1911. áprilisi törvény szellemével.¹⁴

A portugál sajtóban a kor aktuális problémáiként meglehetősen nagy teret kaptak a vallási kérdések. A döntően republikánus, szekuláris szellemű lapokban a katolikus egyházzal szemben eléggé kritikus hangvételű cikkek jelentek meg. Ha például szentek kerültek szóba, történelmi személyiségként méltatták őket, előtérbe helyezve intellektuális teljesítményüket.¹⁵ Az egyházi épületeknek az esztétikája volt a téma.¹⁶ Hangot kapott a hit intézményes, külsőségeiben megélt formáit elvető felfogás, főként a katolikus vallásgyakorlat (leginkább a gyónás) került pelengérre. Ennek példája a portugál tengerésztiszt (később altengernagy), Alfredo

¹² SILVA: i. m. 224.

¹³ Eduardo Abreu szavait idézi SILVA: i. m. 200. (A portugál nyelvű szövegrészeket a tanulmány szerzőjének magyar fordításában közöljük.)

¹⁴ Fernando CATROGA: *Entre Deuses e Césares: Secularização, Laicidade e Religião Civil. Uma Perspectiva Histórica*, Coimbra, Almedina, 2006, 225–227.

¹⁵ Ilyen módon írt például a forradalmi republikánus és demokrata prózaíró, Aquilino RIBEIRO (1885–1963) Szent Antálról: „Santo António de Lisboa”. *Atlântida*, 8. sz. (1916. június 15.). 746–752.

¹⁶ Az alcobaçai gótika szépségeiről írt ilyen módon például Manuel Teixeira GOMES: „Alcobaça”. *Atlântida*, 11. sz. (1916. szeptember 15.). 1009–1016.

Guilherme Howell (1863–1940) szövege: „az emberiség nagy része vallásos, de azok a formák, amelyek a Mindenható tisztelete vagy imádása céljából létrejöttek, nagyon különbözőek lehetnek, vannak, akiknek a tudományos magyarázatokon túl is szükségük van valamire, másoknak lelki szükséglet, hogy higgyenek, és vannak olyanok is, akik hitüket nem élik meg kifelé, mert nem értenek egyet bizonyos vallási rítusok megjelenési formáinak egészével vagy egy-egy elemével, mert úgy érzik, vannak ezek között nevetségesek, kellemetlenek, sőt erkölcstelenek is, mint például a katolikus gyónás, amit valószínűleg csak az gyakorol, akinek vallásossága talán tudatlanságból, ostobaságból, sznobizmusból vagy egyszerűen csak kényelmességből fakadóan nem valódi.”¹⁷

Érdekes, hogy az 1920-as évek radikálisan *luzofób* szerzője, a brazil Antônio Torres 1916-ban még a portugál–brazil testvériséget propagáló, lisszaboni és Rio de Janeiro-i írók által közösen szerkesztett *Atlântida* folyóiratban publikál, bár írásának hangütése szokatlan a lapban, eltér a luzo-brazil ügyek iránt elkötelezett szerzők egymás országa, kultúrája felé mutatott alázatos tisztelettől.¹⁸ Torres ironikus, kritikus és önkritikus: a portugál szakrális művészet Brazíliában hátrahagyott emlékeit éppen úgy leftymálja, mint a tudatlan, vakbuzgó vidéki honfitársai ízlését, kritizálja a brazil klérus hiányos valóságismeretét és életidegen beállítottságát. De talán éppen ez az idejétmúlt vallásosságot kritizáló és egyházellenes attitűd az, ami helyet biztosít számára a szekuláris szellemi Atlantiszon. Írása, *A katolicizmus Brazíliában* egy 1915-ös karácsonyi élménnyel indul: Torres egy barátjával a várost járva betér Rio de Janeiro templomaiba, az éjféli mise idején, bár, amint leszögezi, „inkább érdeklődőként, mint meggyőződésből”. Majd kijelenti: „Ahány templomban csak jártunk, képtelenek voltunk ott tíz percnél tovább maradni. Atyaisten! Milyen rémesek a templomok Rióban! [...] ...lélektelenek, nincs bennük semmi emelkedettség, semmi áhítat. Mintha Rio templomait a faragatlan papok és ostoba szenteskedők ízlése szerint építették volna.”¹⁹ Torres beszél a vidéki papság alkalmatlanságáról is, és felhívja a figyelmet egy érdekes ellentmondásra: „a katolicizmus lelki elszegényedése csodálatos ellentmondásban van az egyház anyagi gyarapodásával. [...] A köztársaság kikiáltásakor (1889) Brazíliában csupán úgy tizenkét püspökség létezett. Ma a számuk hatvan körüli. Egyedül São Paulónak hét püspöke van. Minas-nak nyolc. És minden egyes püspökségnek megvan a maga vagyona, értékes ingatlanai, van püspöki palotája, székesegyháza, papi szemináriuma, leányiskolája stb. Püspökeink közül néhányan valóságos dúsgazdag fejedelmek.”²⁰ Torres kritikáját a braziliai egyházi viszonyokról, a köztársasági szekularizáció húszesztendőes folyamatáról a pozitivistáknak talán csattanós válasznak szánták azoknak, akik a tengerentúli példát ajánlották Portugália számára.

¹⁷ Alfredo HOWELL: „Religião e política”. *Atlântida*, 23. sz. (1917. szeptember 15. 959–963.). 960.

¹⁸ Antônio TORRES: O catolicismo no Brasil, *Atlântida*, 13. sz. (1916. november 15.). 7–18.

¹⁹ TORRES: i. m. 7.

²⁰ Uo. 13–14.

2. kép. A Torres által bírált Rio de Janeiro-i szakrális épületek egyikének gazdagon aranyozott, belső barokk díszítése Szent Ferenc Harmadrendjének templomában. Rogério P. D. Luz felvétele a *Museu Sacro Franciscano* anyagából (museusacrofranciscano.org.br).

Az *Atlântida* cikkei között volt még egy, mely kifejezetten elégtelennek ítélte a brazil szekularizációs megoldást, túl engedékenynek és ezért veszélyesnek mutatva be az egyházra vonatkozó, 1890. január 7-i 119-A számú dekrétumot, melynek hét paragrafusát a szövegbe építve közölte is.²¹ Szerzője, Antônio Rigaud Nogueira²² (1861–1932) valóságos csapásnak értékelte az I. Brazil Köztársaságban megvalósuló laicizációs politikát éppen e túlzott engedékenység miatt. Szerinte a szerzetesek, akiknek jelenlétét továbbra is megtűrik Brazíliában (sőt befogadják a Portugáliából kiutasított jezsuitákat), csak a dologtalan, fölösleges külföldiek számát növelik: „a férfi és női szerzetesrendek alapításával Brazíliát elárasztották ezek a paraziták – fogalmaz Rigaud Nogueira –, pont akkor, amikor a valódi áldozathozatal sokkal inkább a munkáskezek gyarapítása lett volna! Brazíliába özönlöttek ezek a haszontalan emberek, akiket az európai országokból az egészséges tisztogatás során kisöpörtek.”²³ A szerző azt is nehezményezi, hogy az újonnan alapított és külföldiekkel (főleg németekkel) feltöltött rendházak részesülhettek a brazil egyházi vagyonból anélkül, hogy maguk ehhez a megújuláshoz egyetlen fillérrel is hozzájárultak vol-

²¹ A. Rigaud NOGUEIRA: „A Separação da Igreja e do Estado no Brasil”. *Atlântida*, 31. sz. (1918. május). 659–662.

²² A Portóban működő, de braziliai, bahiai születésű mérnök és egyetemi tanár 1910-ben készített egy tervet az I. Portugál Köztársaság új zászlajára. A terv erősen hasonlított a brazil nemzeti lobogóra. A szimbólum formája egyébként – mint annyi más – heves vitát váltott ki a köztársaság vezető körében és a közvéleményben. Vö. Fernando CATROGA: „Religião civil e ritualizações cívicas (EUA e França)”. In Amadeu Carvalho Homem – Armando Malheiro da Silva – Artur César Isaia (szerk.): *Progresso e Religião – A República no Brasil e em Portugal 1889-1910*, Coimbra, IU – EDUF, 2007, 209–270.

²³ NOGUEIRA: i. m. 661.

na: „ilyen módon a Köztársaság fajunknak és a népek szabadságának legnagyobb ellenségét támogatta!”²⁴ Ne feledjük, a cikk 1918 májusában jelent meg, amikor Brazíliában szinte elvárás lett az idegenellenesség, és ugyanakkor Portugáliában a háborús szembenállással szintén felerősödött a germanofóbia hangja! Valamint előkerült az a régi, elterjedt, jezsuitaellenes nézet, hogy ez a rend úgy működik, mint állam az államban, kihasználva az egyszerű emberek szellemi elmaradottságát, főként a nők hiszékenységet. Rigaud Nogueira nemhogy a portugálok számára követendő példának nem állítja a brazil mintát, de teljes felülvizsgálatát javasolja.

Összegzés

Az állam felekezeti semlegességének, a katolikus egyháztól való elválasztásának kérdésében a fent idézett cikkek tehát a portugál *Lei de Separação* szellemében fogantak. Ugyanakkor rávilágítanak arra, hogy a két köztársaság mennyire másként kezelte a vallási kérdést. Bár Brazíliában a köztársaság világi államot épített ki, éppen úgy, mint Portugáliában, de a társadalomtól az egyháznak és intézményeinek tiszteletben tartását és a velük való együttműködést várta el. Portugáliában azonban olyan világi állam jött létre, amelynek célja az volt, hogy alávesse a társadalmat a radikális szekularizáció elveinek, míg ellenőrzést gyakorol az egyház felett. A braziltól eltérően a portugál törvény több volt, mint pusztán egy állam és egyház viszonyát szabályozó dokumentum. Sokkal inkább a pozitivista szellem és a köztársasági politikai program egyik fő pilléréként az állampolgári meggyőződés forradalmát volt hivatott irányítani. Valami hasonlóról beszélt a portugál republikánusok vezéralakja, többszörös államfő és miniszterelnök, Bernardino Machado, amikor kiemelte: „nem azért vagyunk itt, hogy bárki ellen szektás politikát folytassunk, politikánk nagyon is vallásos, mert mindennek felett hiszünk valamiben, ami nem más, mint a Haza.”²⁵

Bibliográfia

Sajtóforrások

- M. T. GOMES: „Alcobaça”. *Atlântida*, II. sz. (1916. szeptember 15.). 1009–1016.
 A. HOWELL: „Religião e política”. *Atlântida*, 23. sz. (1917. szeptember 15.). 959–963.
Népszava, 285. sz. (1911. dec. 1.)
 A. R. NOGUEIRA: „A Separação da Igreja e do Estado no Brasil”. *Atlântida*, 31. sz. (1918. május). 659–662.

²⁴ Uo. 662.

²⁵ Bernardino Machado szavait idézi SILVA: i. m. 232.

- A. RIBEIRO: „Santo António de Lisbôa”. *Atlântida*, 8. sz. (1916. június 15.). 746–752.
A. TORRES: „O catolicismo no Brasil”. *Atlântida*, 13. sz. (1916. november 15.). 7–18.

Hivatkozott irodalom

- L. O. ANDRADE – L. R. TORGAL: *Feriados em Portugal – Tempos de Memória e de Sociabilidade*, Coimbra, Imprensa da Universidade de Coimbra, 2012.
F. CATROGA: *Entre Deuses e Césares: Secularização, Laicidade e Religião Civil. Uma Perspectiva Histórica*, Coimbra, Almedina, 2006.
F. CATROGA: „Religião civil e ritualizações cívicas (EUA e França)”. In Amadeu Carvalho Homem – Armando Malheiro da Silva – Artur César Isaia (szerk.): *Progresso e Religião – A República no Brasil e em Portugal 1889-1910*, Coimbra, IU – EDUF, 2007.
A. F. COIMBRA: *Paiva Couceiro e a contra-revolução monárquica (1910-1919)* [MA-dolgozat], Braga, Universidade do Minho, 2000.
E. C. C. GONÇALVES: *Ressonâncias em Portugal da implantação da república no Brasil (1889-1895)*, Porto, Reitoria da Universidade do Porto, 1995.
F. ROSAS: „Os cinco erros capitais” (2010), republica-sba.webnode.com.pt/products/os-cinco-erros-capitais/.
F. ROSAS: *Salazar e o poder – A arte de saber durar*, Lisboa, Tinta-da-China, 2013.
J. H. SARAIVA: *Portugália rövid története*, ford.: Racs – Wittner – Szelényi – Pál, Budapest, Equinter, 2010. [1992]
I. C. da SILVA: *Espelho fraterno, o Brasil e o republicanismo português na transição para o século XX*, Lisboa, Divina Comédia Editores, 2013.
SZILÁGYI Á. J.: *Metszéspontok*, Szeged, SZTE, 2009.
SZILÁGYI I.: *Portugália a huszadik században*, Budapest, L'Harmattan, 2015.

Rezümé

Brazíliában és Portugáliában az I. Köztársaság kikiáltása után nem sokkal került sor az állam és az egyház szétválasztására. A laicizáció eltérő elvek alapján és bő két évtizedes eltéréssel történt meg, előbb a dél-amerikai országban (1890), majd a kisebbik ibériai államban (1911). A szoros nyelvi, kulturális, történelmi kapcsolat következtében a két ország elitje folyamatosan rezonált egymásra. Így nem meglepő, hogy a lisszaboni politika vallási kérdésekben is nagyon figyelt a tengerentúli fejleményekre, a közélet szereplői a braziliai helyzetet elemezve igyekeztek saját álláspontot, módszert kialakítani a laicizáció terén is.

Kulcsszavak: Brazília, Portugália, köztársaság, szekularizáció, a XIX-XX. század fordulója

*Abstract**Luso-Brazilian contexts of the republican secularization program*

In Brazil and Portugal, the separation of state and church took place shortly after the proclamation of the First Republic. Secularization started on the basis of different principles and with a difference of more than two decades, first in the South American country (1890), and then in the smaller Iberian state (1911). Due to the close cultural and historical connections, the two lusophone elites constantly resonated with each other. Thus, it is not surprising that the Lisbon political elite also paid considerable attention to overseas developments in religious matters, and Portuguese public figures tried to develop their own position and method in the field of secularization by analysing the situation in Brazil.

Keywords: Brazil, Portugal, republic, secularization, turn of the 19th and 20th centuries